

Kjøpesenter – rom og sted for unges utforskning og mestring

Kari Opsahl

Institutt for ergoterapi og ortopediingeniørfag,
OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract

In this chapter, I explore how and why young wheel chair users, challenged by shopping malls as a meeting up place, engage in different activities, according to their ability and agency. I discuss three different situations to illustrate how the physical surroundings in the malls enable them to excel in different activities, from just hanging around to the daring use of wheelchair in the escalator. They cooperate, have fun and express themselves not only as «beings», but also as «doings». These wheel chair users present themselves as strong and independent, not weak and in need of help. They are not passively fitted into pre-existing social roles, they have agency with regard to social structure. The three situations refers to stories told in the study «To be where it all happens ...», in the research project «Talk with us» (Gulbrandsen, 2014). The theoretical perspective is based on Lefebvre's Production of Space, Østerberg's Socio-materiality and Cultural-historical Activity Theory.

Innledning

Forrige gang Sofie og Vibeke var på kjøpesentret i Oslo, shoppet de ikke – «vi bare spiste der», forteller de. «Vi elsker å sminke oss og tulle og sånn, vi tok veldig rød leppestift på og så drev vi og sprada rundt med det. Det var morsomt!»

I dette kapitlet forteller de unge rullestolbrukerne Sofie, Vibeke og Filip om sine ulike virksomheter på kjøpesentre. De tar sentrene i bruk; de tuller litt og trener rullestolkjøring.

De forhandler om bruken av det sosiomaterielle rommet, artefakter og definisjoner av egen posisjon. De gir kjøpesentrene, designet for selgere og forbrukere (Østerberg, 1998), en annen mening, og med det gjør de sentrene til sine egne steder (Low & Lawrence-Zúniga, 2003). Mestring av virksomheter manifesteres gjennom å bli sett – sett av andre og viktigst, sett av hverandre (James, 1993). Å styrke vennskap og identitet er i fokus. Når de unge forteller fra kjøpesentret, trer et bilde frem av unge rullestolbrukere som fremstår som sterke og selvstendige, ikke som svake og hjelpetrengende.

Det empiriske grunnlaget for dette kapitlet er hentet fra prosjektet «Snakk med oss» – Profesjonsutøvelse og barn deltakelse (Gulbrandsen, 2014). I delprosjektet «Å være der det skjer ...» var målet å fremme barn og unges deltakelse i eget hverdagsliv gjennom å løfte frem gode praksiser. Her finner det sted samtaler om hverdagslivet med jenter og gutter med ulike fysiske funksjonsnedsettelse, deres pårørende og deres lærere. Erfaringer hentes fra *overgangen* barneskole–ungdomsskole. Hverdagslivet er ikke tilknyttet en bestemt institusjon eller lokalitet (Gullestad, 1989); hverdagslivet foregår på ulike arenaer og består av ulike virksomheter, og de unge må selv binde sammen sine ulike deltakelser til en identitet og livsverden. I dette kapitlet er kjøpesentret arenaen, og de virksomhetene som utspiller seg, foregår i fritiden.

Min interesse grunnes i en undring over disse unge, som lenket til rullestol og fordommer tar fart og raider rundt i kjøpesentre med den største selvfølgelighet. I kapitlet utforsker jeg, i tråd med bokens intensjoner, kjøpesentrenes sosiomaterielle rom og de unges agens. Kjøpesentre som muliggjørere av virksomheter for unge i rullestol er i fokus. Så hva er det med

kjøpesentre som gjør dem så attraktive for Sofie og Vibeke, for Filip og bandykameratene hans? Hva er det som muliggjør de ulike virksomhetene? Er det kjøpesentrenes materielle utforming? Kjøpesentrenes ulike tilbud? Anonymiteten? De som handler der eller bare er der? Og hvem er Sofie, Vibeke og Filip, de som raider rundt i rullestoler og utforsker både omgivelsene og egne ferdigheter? Dette er spørsmål jeg diskuterer i lys av ulike teoretiske tilnærminger for å få frem kjøpesentrene som sted og rom, og hvordan og hvorfor de unge tar kjøpesentrene i bruk – motivene deres.

Ulike teoretiske perspektiv

Teoretiske perspektiv i kapitlet er i hovedsak Henri Lefebvres *sosio-romlige* perspektiv og Dag Østerbergs *sosiomaterielle* perspektiv, samt sentrale begreper fra virksomhetsteorien. Lefebvre har utviklet en triade om det romlige i sin teori om *produksjon av rom*, bestående av *conceived space*, *perceived space* og *lived space*¹ (Lefebvre, 2008). Alle er momenter i produksjonen av rom, hvor det levde rommet er resultatet av det dialektiske forholdet mellom intenderte forestillinger og føringer og materielle omgivelser. Slik sett går en fra det å undersøke rommet som kontekst eller lokalitet til å se det som en romlig produksjonsprosess, hvor de tre momentene virker sammen.

I Østerbergs *sosiomaterielle* perspektiv samtenker han sosialitet og materialitet til en sosiomateriell helhet (Østerberg, 1990, 1998). Omgivelsene ses som et sosiomaterielt *handlingsfelt* som henvender seg til menneskene i feltet som igjen svarer tilbake gjennom sine handlinger. Dette er grunnet på en tenkning om frihet og handling i situasjonen, utformet av Sartre (2004 [1978]). I Østerbergs perspektiv står Sartres begrep *det praktisk-trege handlingsfeltet* samt *tyngsel* og *avlastning* sentralt for å vise hvordan materiellet kan oppleves som *faktisitet*, som stengsel eller som frigjørende. «Alt samkvem mellom mennesker foregår i tid og rom, i bestemte materielle omgivelser», hevder Østerberg (1990, s. 66).

1 I kapitlet brukes Lefebvres begrep i engelsk oversettelse.

Virksomhetsteorien er en samfunnsvitenskapelig teori om menneskets utvikling gjennom virksomhet (Leontjev, 2002; Vygotsky, 1978). Gjennom sin virksomhet skaper mennesket samfunnet, samtidig er mennesket også et resultat av de forholdene det er vokst opp under. *Virksomhet*, hvor motiv er drivkraften, representerer relasjonen mellom individ og omgivelser, hvor mening oppstår og menneskelig utvikling skjer. I alle disse tre teoretiske perspektivene ses mennesket som handlende og skapende, hvor all handling har en hensikt. *Feltet* kan overskrides gjennom vår evne til å handle, gjennom refleksjon, lek, aktivisme og opprør som virksomhet.

Kjøpesentre som rom og sted

Et kjøpesenter, om enn privat eid, tilbyr et offentlig sosialt liv (Brusdal & Lavik, 1996). Å være her er en offentlig handling. Ser vi kjøpesentret som Østerbergs handlingsfelt kan det ses som en *overgangssone* (Shields, 1989) mellom det private, hjemmet, og det offentlige, byen. Her gjelder andre regler enn hjemme og på gata. Byvankere, rusa folk og tiggere kastes ut av kjøpesentrets sikkerhetsvakter.

Kjøpesentre, sett som Lefebvres' *conceived space*, handler om romets begreplige orden, det som legger føringer, for eksempel på hvordan kjøpesentre skal designes. Dette er planleggeres og teoretikers rom og representerer gjennom sine økonomiske og politiske prosesser en dominerende diskurs i det sosiale rommet. Kjøpesentret som *perceived space*, det erfarte rom, handler om forholdet mellom institusjonelle ordninger og hverdagens erfaringer av det materielle og praksiser, mens *lived space* viser til det levde rommet, det vil si brukernes daglige praksis. Det er hverdagslivets rom som har stadig mer å by på. Ikke bare varer for salg, men også gallerier, treningssentre, tannleger, kafeer og begravellesbyråer.

Ideen om kjøpesentre ble utviklet av Victor David Gruen² i USA. Det særegne er dets arkitektoniske form: mange butikker og tilbud under samme tak med overbygde gågater, hvor forbruk knyttes til former for rekreasjon. I motsetning til basarene og passasjene bygges disse utenfor

2 Viktor David Gruen (1903–1980), var en østerriksk arkitekt, kjent som pioner for kjøpesentre i USA.

tettsteder og bykjerner. De første kjøpesentrene i Norge kom på femtitallet. Privatbilen, kjøleskap og fryseboks var en forutsetning for å ta sentrene i bruk.

Utviklingen utarmet bykjernen som mistet mange av sine funksjoner og med det mangfoldet. I noen grad rettes dette nå opp ved bygging av kjøpesentre inne i bydelene. «Det gamle handlecentrum ... var et byrom som i et avgrenset geografisk rom samtidig var kommersielt, religiøst, intellektuelt og stedet for det sociale møte. I mangel af bymessige offentlige rom i bydelene, bør bydelskøbecentre omdannes til dette», foreslår Pløger (1996, s. 27), og legger til at «flere brukerstyrede og selvforvaltede aktiviteter, hvor i sær de unge og de eldre er en sterk resource» burde oppmuntres.

Kjøpesentre er populære blant småbarnsfamilier og lavinntektsfamilier (Brusdal & Lavik, 1996). Det er fordi de er så tilgjengelige, har lange åpningstider, og det er lett å finne frem. Alt er på et sted, med stort vareutvalg, fra billige kleskjeder til dyre butikker. Alt er under tak, det er bilfritt og barnevennlig. Og rullestolvennlig, kan vi legge til. Her er forbruk som rekreasjon, det er bekvemmelighetens land. Ja, det er «dårlig kultur, noe man skammer seg over å like», sier en av informantene hos Krange og Strandbu, (1996, s. 155), som legger til at det å bruke kjøpesentre er en kulturpraksis med lav status.

Perspektiv på barn og unge

Synet på barnet *as becoming*, har dominert barnefaglige miljøer og barneforskningen (James, 1993; Christensen & Prout, 2006). Når staten garanterer at alle barn skal utdannes, er det ut fra en forståelse av hva borgerskap innebærer, hevder Marshall (1950, s. 16), «it is trying to stimulate the growth of the citizen *in the making*». Det vil si, det er ikke barnets rett til å gå på skolen, men den voksne borgers rett til utdanning. Barns utvikling er viktig i forståelsen av barn, men hvis barndom bare ses som utvikling og forberedelse for det fremtidige voksne livet, forsvinner barnets væren, barnet *as being*, sier Qvortrup (2010). «Children are not simply *beings*, they are more significantly *doings*», legger Oswell til (2013, s. 3). Barn og unges egenvilje og handlingsrom (*children's agency*), deres muligheter til å handle, må ses i sammenheng med familien, samfunnet,

i politikken og økonomien. Barn og unge fortolker og skaper mening, de absorberer ikke bare voksnes forståelse av kultur (Vygotsky, 1978; Corsaro & Johannesen, 2007). I dag, med Norges ratifisering av Barnekonvensjonen, har vi et rammeverk som styrker barn og unges posisjon juridisk, men det er ikke tilstrekkelig med tanke på barn og unges *deltakelse* – rett til å bli hørt og rett til å delta i virksomheter. Jeg forsøker å holde fast i et perspektiv som oppfatter barn og unge som kompetente sosiale aktører og kompetente medborgere med rettigheter og ansvar (Bjerke, 2011).

Metodologi

I delprosjektet «... å være der det skjer» er informantene rekruttert via rehabiliteringsteam i kommunene og interesseorganisasjoner for funksjonshemmede.³ Livsformintervjuet, som er en praksisforankret, konkretiserende og utforskende samtaleform, ble benyttet i prosjektet. Det tar utgangspunkt i en konkret dag, gjerne dagen i går, hvor informantene forteller om hva de gjorde, og hvem de var sammen med i løpet av hele dagen, og om det pleier å være slik (Hovind, 1987). Livsformintervjuets vekt på *tid* som den strukturerende akselen har gitt oss fortellinger som følger på hverandre, fortellinger om hva informantenes hverdag innebærer, samtidig som fortellingene viser horisontale bevegelser; vi ser de unge bevege seg mellom hjem, skole, fritid og rehabilitering. Intervjuer og observasjoner foregikk både i hjem og skole og fant sted vinter og vår i 7. klasse, og senhøstes og vår i 1. klasse på ungdomsskolen. Å intervjuer over tid viser bevegelser i oppfatning og forståelse og får frem hvordan det som har skjedd, tvinner seg inn i forståelsen av det som skjer. Det å intervjuer og selv transkribere skaper en fortettet nærhet mellom forsker og informant (Gulbrandsen, Øien & Opsahl, 2014). Tolkningen som presenteres, er resultat av en analyseprosess på bakgrunn av empiriske data, sosiokulturell teori og relevant litteratur (Wadel, 1991; Kvale, 2009). Å få frem jenter og gutters stemmer er vektlagt. Målet har vært å hente inn

3 Skriftlig samtykke ble innhentet fra barn og foreldre, lærere og assistenter. Alle navn er anonymisert, og prosjektet ble godkjent av REK og NSD.

beskrivelser fra barn og unges livsverden for å kunne fortolke betydningen og slik produsere kunnskap (Kvale, 2009).

Fortellinger fra de unges livsverden

Sofie, Vibeke og Filip tilhører «etterintegreringsgenerasjonen» – de bor sammen med sine familier, og de går på nærskolen. Med tilrettelegging⁴ deltar de i flere nettverk og på ulike arenaer. Her henter jeg frem hva de forteller om deres livsverden, for å gi en bakgrunn for deres virksomheter og opplevelser på kjøpesentrene.

Perspektiv på funksjonsnedsettelse

«Jeg er en helt annen person, jeg er ganske morsom da», forteller Filip. «Hvis jeg mister no', kan jeg be dem ta opp ting for meg ... og de hjelper meg ... og det er jeg veldig glad for ... for jeg er ikke sånn som kan ta opp ting fra gulvet, uten at det blir sånn 'kan ikke du ...'»

De andre elevene hjelper, uten å stille spørsmål, og det er han glad for. Vygotsky hevder at det er de sosiale aspektene ved en funksjonshemming og interaksjonen som er avgjørende for barns utvikling (Smidt, 2009). De unge ble spurt om de bruker begreper som funksjonsnedsettelse eller funksjonshemming. Ingen gjør det. «Når jeg møter små barn, så spør de ofte hvorfor jeg sitter i rullestol. Da sier jeg, fordi jeg har en skade i hjernen [...] jeg er veldig åpen på det', sier Filip. De unge bruker begrepet skade eller den medisinske diagnosen. «Det at folk kaller andre *hemma*, det irriterer meg altså, det er utrolig nedgraderende», sier Sofie.

Vibeke: Jeg vil ikke si at jeg er funksjonshemmet. (Hun ler)

Intervjuer: Nei.

Vibeke: På spørsmål sier jeg at jeg har en skade i ryggen ... ikke at jeg er funksjonshemma ... jeg tror at det er andre folk som gjør meg funksjonshemmet.

4 Tilrettelegging innebærer bruk av gjenstander som rullestol, ståstativ og skinner samt støtte fra personer som assistenter og støttekontakter og helsepersonell.

Intervjuer: Ja ...

Vibeke: Ikke ta det på feil måte, men ... det er litt sånn, vennene mine tenker ikke på at jeg sitter i rullestol ... som, hvis vi skal noe ... så finner vi bare en måte vi kan gjøre det på ... æhh, du kan ikke være med fordi du sitter i rullestol, det er ikke sånn.

«Ikke ta det på feil måte», sier hun til meg, forskeren og helsearbeideren, og så forklarer hun. Hun viser til en *sosial modell* hvor funksjonshemming ikke ses som en egenskap ved individet, men skapes i møte med omgivelsene (Shakespeare, 2006). Av samme grunn omtales informantere her som *de unge*, ikke som funksjonshemmede.

Oppvekstbetingelsene for barn og unge med funksjonsnedsettelse endrer seg i siste del av 1900-tallet. I dag skal oppvekstarenaene være de samme for alle barn, alle skal inkluderes, hevder Wendelborg (2010). Politiske mål om integrering av stadig flere elevgrupper i enhetsskolen er i dag avløst av visjoner om *inkluderende praksis* (Lillejord, 2009), en praksis som handler om å utvide fellesskapet og ta høyde for at elevene har ulike læreforutsetninger og ulik kulturell og sosial kapital.

Gym og artefakter

Gym er den store utfordringen for inkludering i skolen. Filip har ikke gym med klassen, han har fysioterapi og svømming med far i stedet. Men på skolens idrettsdager vil han være til stede, være *der det skjer*, og slik kunne delta i klassens samtaler. Av samme grunn er Sofie alltid til stede i gymtimene, og hun kommer med mange forslag til gymøvelser hvor hun kan være med, men ofte sitter hun og ser på. Det gjør ikke Vibeke, hun er alltid med. Lærer tilrettelegger, starter oppvarming med øvelser på gulvet og ballspill i små grupper; alle skal med, alle skal bli bedre! Når det er kamp, er alle med. «Vibeke kan bli så ivrig at hun detter ut av stolen», forteller assistenten.

Rullestolen er en artefakt med mange bruksområder. Den er designet for forflytning, ute og inne, noen er tunge og stødige, som de elektriske, andre er hånddrevne, med lavt sittepunkt. Disse gir mulighet for stor fart og raske bevegelser og brukes i kurvball, hockey, dans eller lek. Å forflytte seg med hjelp av rullestol er den eneste måten de unge her kan forflytte

seg på selvstendig. De brukes i hverdagens virksomheter, mellom hjem og skole, eller til fritidsarenaer og trening. De unge har rullestoler for ulik bruk.

Ungdomsskolen

På våren i det første ungdomsskoleåret intervjuet jeg de unge for siste gang. Tilbakeblikk ses med tanke på fremtiden. Overgangen barneskole–ungdomsskole har gått bra for Sofie, Vibeke og Filip, både faglig og sosialt. Sofie forteller:

Jeg fikk femmer i norsk muntlig, i kunst og håndverk og i gym! Jeg var jo den i klassen som de trodde hadde minst sjanse til å få det, så jeg deler den femmeren med noen av de andre gutta, for gutta pleier å være så sporty, det er gøy! Det som er viktigst med skolen, det er jo prøve å jobbe og få så gode karakterer som mulig og være sammen med venner, det er det som er viktig egentlig – jeg er veldig fornøyd med hvordan det er nå ... det er liksom, jeg føler at jeg blir godtatt.

Filip er også fornøyd:

Fikk fire pluss på engelsk tentamen ... det var jeg veldig fornøyd med, fordi jeg bare har fått tre pluss og fire ... og så gikk jeg opp til fire pluss. Jeg klarer å holde nivået som de andre da ... fikk bedre enn gjennomsnittet.

Å gjøre det bra på skolen er viktig. Filip legger ned mye arbeid. Det gjør også Vibeke: «Jeg gjør så godt jeg kan, ligger nesten på linje med de andre.»

Like viktig er det å ha venner:

«Jeg tilhører ingen gjeng, men jeg har mange venner på skolen», forteller Filip.

«Ja, det henger alltid noen gutter på stolen hans i friminuttene», forteller lærer.

De unge har venner fra skole, nabolag og ulike organisasjoner. Vibeke har mange nettverk, men «de beste vennene jeg har ... det er liksom en familie ... vi som sitter i rullestol, vi har kjent hverandre hele livet, liksom ... » Filip har også mye kontakt med bandyvennene sine: «Vi har jo kontakt på mobil, Facebook, alt det der ... de er på en måte de jeg er kjenner best ... vi er på samme nivå, vi vet hvorledes det er ...».

«Selvfølgelig føler jeg meg litt mer hjemme når jeg er sammen med de i rullestol, men det er bare fordi de forstår meg bedre ... jeg føler meg ikke helt trygg på å kunne si alt til de her, men jeg kunne ikke klart meg uten de vennene på skolen heller», sier Sofie.

Ungdom

Vibeke er nå i en jentegjeng som henger mye sammen. I friminuttene snakker de om hva som skal skje etter skoletid, de sminker hverandre og stiller hår. Vibeke forteller at hennes sminke har avansert fra bare mascara til øyeskygge og pudder, men hun «... har ikke kommet til eyeliner og brun krem enda», sier hun og ler. Mens Sofie har klippet opp håret, sminker seg og forteller: «Jeg går i mer sånne utfordrende klær, utringning, hullete bukser, tøffere stil da, hvis jeg kan si det på den måten». Filip er opptatt av andre ting. Mor forteller:

Filip lurte på det her en dag ... om han skulle drikke, hvorledes gikk det med kjøringen da ... det kommer jo en tid med festing og sånt ... det er jo en ungdomsklubb her ... ellers er de jo på sentret ... noen ganger etter bandyen.

Dette handler om identitetsforhandling og posisjonering. Her er fine nyanser som forteller hvem du er, og ønsker å være. Mens Filip snakker lite om jenter, forteller både Sofie og Vibeke om kjærestere.

Deltakelse som rettighet

Her brukes begrepet deltakelse om retten til medvirkning, rett til å bli hørt og slik vinne frem med sine argumenter. Å delta på ansvarsgruppemøter ses nå som viktigere enn tidligere. Filip forteller at han synes «det er morsomt å delta på møtene, men at det ikke alltid er lett å følge med». Vibeke forteller at hun har ordnet med en brukerstyrt personlig assistent. Dette innebærer at det er hun som bestemmer hva slags hjelp hun vil ha, hvordan og når den skal gis. Hun er kjempefornøyd med den nye ordningen. Hun har også byttet fysioterapeut, da «det skjedde så lite hos den hun gikk til». Mor legger til at de har samarbeidet om dette, men avgjørelsene er Vibekes. Hun er ei jente som er opptatt av deltakelse som rettighet,

I: Tror du, du kommer til å stemme når du blir stor?

V: Ja.

I: Det kan jeg nesten tenke meg ...

V: Ja. Kan nesten ikke vente på at jeg kan stemme.

I: Det er en stund til.

V: Fem år!

I: Følger du med på politikk da, litte granne?

V: Ja ... jeg kunne godt ha stemt på Obama.

I: Du ville at han skulle vinne?

V: Ja!

De unge viser gjennom intervjuene at det å bli selvstendige er helt sentralt for dem.

De unge og fritid

Alle barn og unge har rett til fritid.⁵ Om fjortisfasen beskrives som en vimse-, leke- og eksperimentfase (Frønes, 2010), er den en viktig lære- og utviklingsfase for å utvikle en sosial identitet. Fritiden er den viktige delen av livet for mange unge (Hegna, 2005), hvor det viktigste er å gjøre ting sammen med venner.

Om alle var en del av torgets liv i middelalderen (Ariès, 1962), ser vi nå en tendens til at unge tilbringer hverdagslivet i organisert virksomhet der de «overvåkes» av voksne (Frønes 2000). De unge her deltar også i flere organiserte idretter på fritiden, inne i Oslo eller hjemme i lokalmiljøet. Alle konkurrerer, de trener ofte og mye. De er alle på mail og Facebook, der vennskap utvikles og holdes ved like (Seim & Opsahl, 2014).

Vibeke forteller dette om å henge rundt på hjemstedet:

I: Nå skal jeg spørre om noe helt annet – hvis du skal ned å henge litt i H, hvor er det du er hen da?

V: Jeg henger aldri ned i H, egentlig.

5 «Barn har rett til hvile og fritid og til å delta i lek og fritidsaktiviteter som passer for barnets alder og til fritt å delta i kulturliv og kunstnerisk virksomhet» (Barnekonvensjonen, 1989, 31,1; CRPD, 2008).

I: Nei ... du drar jo ofte inn til byen og gjør dine ting.

V: Ja ... jeg er ikke sånn som vanker rundt i H, jeg.

I: Nei.

V: Jeg er sånn som på en lørdagskveld koser meg i sofaen med mamma og pappa, med Grand Prix og sjokolade ... er litt sånn hjemmedalt, kan man si.

Hvorfor byen frister mer enn lokalmiljøet, sier Vibeke ikke noe om. Kanskje det er fordi de unges fritidsaktiviteter på kjøpesentret skjer uten «overvåking» av foreldre, assistenter eller trenere. De møtes for å være sammen og å utforske virksomheter sammen. De tar initiativ, de er kompetente sosiale aktører. Som ungdomsskoleelever løsriver de seg fra foreldre og støttekontakter og drar ut på egenhånd. De tar i bruk kjøpesentre. De raider rundt og gjør stedet til sitt. Dette er det motsatte av institusjonalisert fritid.

Young people ... do refer to their need for a break from the adult-orientated day; and for them the function of play is to enable them to experience delight and fun, usually, but not necessary, in company with friends (Mayall, 2002, s. 135).

Henge på kjøpesentret

De unge bor på småsteder rundt Oslo, og når de skal inn til byen, må de kjøres av foreldre eller støttekontakter fordi den offentlige kommunikasjonen ikke er universelt utformet⁶. Offentlig kommunikasjon kan oppleves både som *avlastning og tyngsel* (Østerberg, 1990, s. 29). De unge opplever den som *tyngsel*. De kommer ikke inn på tog eller buss ved egen hjelp, dette gjør dem avhengige av andre, og det gjør dem annerledes, noe de ikke ønsker å fremstå som. De vil være som andre, men faktisiteten kan ikke overskrides. De unge opplever *tyngsel* i flere av hverdagens gjøremål. Dette utestenger og fratår dem samvær med klassekamerater. Det er ydmykende, og de marginaliseres.

Mens den offentlige transporten og trapper i deres fysiske omgivelser stenger dem ute, kan de på kjøpesentret, grunnet dets materielle

6 Universell utforming er en strategi for å oppnå full deltaking og likestilling for funksjonshemmede (Bringa, 1998).

utforming, bare *rulle inn*. Her har de frihet til å delta i de virksomheter de ønsker, uten hjelp fra andre. Dette er Lefebvres *perceived space*; i de materielle omgivelsene åpner dørene seg automatisk, og ingen terskler eller trapper hindrer, tvert imot kan de med stor letthet kjøre rundt på et friksjonsfritt underlag, med stor fart og gjerne hyle av begeistring. På kjøpesentret er de unge i en trygg offentlig arena hvor de kan kjøre rundt i et mylder av mennesker og skjebner, kassaapparater og kredittkort, lys og farger. Her kan de bevege seg i dufter: fra bakeren gjennom blomsterhandelen til skobutikken, lytte til stemmer, latter og musikk, eller sitte og snakke sammen.

Sofie og Vibeke på kjøpesentret

Ut fra det Sofie og Vibeke forteller innledningsvis, forstår vi at kjøpesentret er et sted hvor de møtes, et sted hvor de kan shoppe og spise, men også et sted hvor de kan «tulle og sånn». Stedets mening er sosialt konstruert, gjennom de unges erfaring blir *sted* assosiert med hendelser og handling som gir stedet både individuell og kollektiv mening (Hamilton, 2010). Her kan de iscenesette seg selv: sprade rundt som på en catwalk, sminke seg med rød lepestift. Dette er Lefebvres *lived space*.

Jentene er klare på hvor mye sminke de kan tillate seg å gå med, det er første trinn på ungdomsskolen, og der bruker de bare litt. Her tar de på ikke bare rød, men *veldig rød* lepestift. Det er en lek, de *later som* (Vygotsky, 1978, s. 92), og de synes det er moro. Samtidig tar de *det å sminke seg* ut av jenterommet og inn i det offentlige rom, hvor de kan bli sett, kanskje beundret, kanskje få tilsnakk. Sminke representerer det å være tenåring (Gulbrandsen, 2007; Ryst, 2010). Som i Sæters kapittel 6 i denne boka (Sæter, 2018), ser jeg dette som en terskeloverskridelse, jentene prøver seg. Å gå over en terskel er en handling som forandrer deg, gir deg erfaringer som du ikke hadde tidligere.

Kjøpesentret er i Oslo og er en del av byens mylder. Her er det liten mulighet for å møte kjente, anonymiteten som kan virke skremmende på noen, kan også gi en følelse av frihet (Simmel, 1990). De sosiale omgivelsene som omgir jentene, er mennesker de ikke kjenner, og dette gir dem en anonymitet som muliggjør handlinger de ønsker å utforske. Ikke det

å spise der eller handle der, men det å sprade rundt og ha det moro. *Det levde rommet* er fantasiens rom, sier Lefebvre (2008); de unge approprierer rommet med lek og fantasi, de gjør det til en catwalk. De vet at de blir sett, noe som er viktig. Men det viktigste er at de ser hverandre og bekrefter hverandre (James, 1993).

Filip og bandylaget på kjøpesentret

I livsformintervjuet snakker vi om ulike fritidsaktiviteter. Filip trener innebandy to ganger i uken:

F: Jeg liker best innebandy.

I: Ja, det er morsomst, ja ... det fortsetter du med.

F: Ja!

Filip tar opp telefonen sin og henter opp en video som viser bandylaget i aksjon.

F: Fra riksdekkende tv.

I: ... det ser vanskelig ut.

F: Ja ... se hvor fort jeg kjører ... dritfort.

Dritfort, sier Filip, det forstår jeg både som mestring, at han er stolt av det han får til, og som gleden over å være i fart. Om bandylaget, sier mor: «De er veldig forskjellige, gutter og jenter, ulike diagnoser, men sammen er de jo dynamitt!»

«Ja», bekrefter Filip og føyer til: «Har banka alle lagene!»

Mor forteller videre at to av guttene i klassen nå har vært med på treningen og har fått lov til å kjøre, og det endret klassekameratenes blikk:

I: Ja, dette snakket vi om sist, dette måtte jo være så morsomt for de andre i klassen ... å delta.

F: Ja, det er veldig gøy fordi de lærer så fort eller ... de skjønner det på en måte, men de skjønner det ikke.

M: Hvor vanskelig det er.

I: Nei, de må også trene lenge.

F: Ja, det er klart.

M: Martin sa det var artig å se hva du egentlig ...

F: ... mestrer ...

I: Ja, ikke sant ... så jo det når du viste meg videoen, hurtigheten og ...

M: Også var det en annen ting Martin kommenterte som jeg synes var veldig flott, om den gjengen du er sammen med: Alle er så blide.

F: Ja, jeg vet det.

Filips lag drar ofte til kjøpesentret etter bandyen. Det er et lag med mye humor og stor selvtillit; som en seiersrik armada cruiser de inn på kjøpesentret og tar omgivelsene i bruk. De er høye på fartsopplevelser.

Kjøpesentret med sin kilometerlange gågate med glatte gulv *kaller* på kappkjøring, og alle butikker med sine ulike utforminger, *kaller* på gjemsel og utforskning (Østerberg, 1990). «Jeg er ikke så glad i å shoppe», sier Filip. «Vi er litt like der», sier han om kameratene sine, «Men vi liker å tulle litt!» Med andre ord kan vi si at det de gjør på kjøpesentret, er for det meste å drive rundt, på sin egen måte og tulle litt. Filip kjenner ikke Sofie og Vibeke, men alle tre bruker ordet å tulle om det de med glede gjør på kjøpesentret. Tulle defineres som rote omkring, ikke mene alvor, tøyse. Etymologisk: virvle rundt (Caprona, 2013).

Om de tøyser, så tenker jeg at virksomhetene er viktige for dem, at det er et alvor som ligger under. Vi vet at jenter gjerne shopper, men her er jentene bandykamerater, her er det fart og spenning som gjelder, det å våge!

Dette sentret er deres lokalsenter, her møter de naboer, venner og skolekamerater.

I kjøpesentret oppfattes de unge i rullestol som en annen kategori enn byvankere, som med sine hettegensere, hullete bukser og gjerne skateboard, provoserer og derfor kastes ut av sikkerhetsvaktene. De unge i rullestol oppholder seg over lengre tid på kjøpesentret, men kastes ikke ut. Dette til tross for store likheter mellom det å bruke rullestol og skateboard når utøverne har stor fart eller gjør vanskelige øvelser som rullestolkjøring i rulletrapp – en risikosport med store utfordringer. Når Filip og kameratene raider rundt, foregår det i det Lefebvre kaller det levde rommet, handlingene muliggjøres av det materielle, mens det utfordrer forestillingene om hvordan kjøpesentret skal tolkes og forstås.

Stjeling og de økonomiske tap det medfører, er en kjent sak i butikkbransjen. Noe de tilstedeværende vakter minner om. Det ses også i

materialiteten, hva som er tilgjengelig eller ikke, hva som kan røres, hva som ikke kan røres. Dette er Lefebvres *conceived space*, kapitalens rom, her er krav og ordrer; gjør dette, ikke gjør dette! Å *tulle litt* utfordrer dette rommet. De unge har gjort kjøpesentret til sitt sted: *ludic space*. De ser materielle omgivelser som fremmer og tillater, ikke begrenser, i tråd med Lefebvre. De unge utfordrer sikkerhetsvaktene, vaktene som hadde tatt de på rullebrett, men som lar de unge være. Mennesket som overskrider sin faktisitet, er fritt, sier Sartre, eller søker friheten (Østerberg 1990).

Sofie og Vibeke i rulletrappen

Men det er ikke bare det at de har det moro, også virksomheter som *øvelseskjøring* og *mestring* finner sted, som rullestolkjøring i rulletrapp. Her fremstår de unge som profesjonelle rullestolbrukere. Sett fra et virksomhetsanalytisk perspektiv innebærer dette store utfordringer: balansekunst som krever konsentrasjon og årvåkenhet, kroppsfølelse og kontroll. Alle sansene er i spill, taktil og kinestetisk sans, rom og retning, er i fokus. Likeså motoriske ferdigheter som forflytning, å holde tempo og tilpasset kraft. Sofie, som også er instruktør i rullestolmestring, forteller:

Jeg var sammen med støttekontakten min og venninna mi, vi mestrer rullestolen cirka like godt alle sammen da, så vi lærte å stå i rulletrapp, og det var veldig gøy. Det er mest konsentrasjon da, ganske skummelt, men det er veldig gøy, det ser veldig vanskelig ut, men det er ikke så vanskelig. Men samme mannen spurte tre ganger: Funker ikke heisen? Funker ikke heisen? Funker ikke heisen? Han spurte tre ganger, det var slitsomt.

Kanskje mannen som observerte jentene og henvendte seg til dem, var bekymret. Eller kanskje han syntes at de unge ikke hadde noe der å gjøre. Budskapet hans, slik de oppfattet det, var: De skulle ikke være i rulletrappen!

Jentene er i *nærmeste utviklingszone* (Vygotsky, 1978, s. 86), hvor støttekontakten er den *kompetente andre*, den som viser, veileder og roser. Sofie og Vibeke demonstrerer et lærestykke, de mestrer etter hvert virksomheten. De er i flyt! Begge jentene danser rullestoldans, kjører sitski og spiller basket. De er godt trent. Jeg har også sett Vibeke forsere, på elegant vis, en lang skolekorridor full av støvler, sekker og gjenglemte ting, så jeg ble

ikke overrasket da jeg ble fortalt denne historien. Ser en rulletrappen som faktisitet (Østerberg, 1990), ville en ha oppfattet den som *stengsel* for rullestolbrukere, men her overskrides den og virker frigjørende. *Appropriasjon* bruker Lefebvre om det folket gjorde da de tok over Les Halles i Paris; de tok over det gamle markedet og gjorde det om til noe annet (Lefebvre, 2008, s. 167). Når jentene her tar over rulletrappen og gjør den til et treningssted, er det noe av det samme, selv om det ikke er permanent.

Budskapet fra mannen som ba dem bruke heisen, viser til reglene som ligger i *conceived space*, men det kan også knyttes til beskyttelsesargumentet i Barnekonvensjonen – et argument som lett kan snus på hodet og forstås som beskyttelse av voksensamfunnet mot barn og unge, mot uregjerlige unger. Veien er kort fra beskyttelse av barn og unge til kontroll av dem, til utelukkelse fra arenaer for voksne. Dette er en krenkelse av barn og unges rett til å gjøre erfaringer på egen hånd (Qvortrup, 2010). Ungdommene blir møtt og utfordret av *oss-dem*-problematikken, og de finner det slitsomt. Her er rulletrappen stedet for trening, det er kjøpesentret som tilbyr denne muligheten. Jentene, i *lived space*, utvider forestillingen om kjøpesentret til også å være et treningssted. De Certeaus begrepspar *strategi og taktikk* er i samsvar med Lefebvre. Med *strategier* viser han til hvordan institusjoner produserer rom, mens *taktikk* innebærer hvordan folk bruker rommet: «people are agents in constructing their meanings and uses of place» (Certeau, 1988, s. 34).

Hvorfor trener jentene i rulletrappen? Er dette den ultimale rullestolbruk? Et mesterstykke? Eller en overgangsrite? Fra en status til en annen, gjennom presisjon og utholdenhet? I så fall er det jentene som her deltar og utfører, ikke guttene som i Sæters tekst i kapittel 6 (Sæter, 2018). Og i motsetning til guttene som jobber med grafitti om natten, handler jentene i dagslys, i sentrets åpningstid; de står frem! Med lyskasterne på!

Diskusjon

Säfvenbom (2005) beskriver ekte fritid som frihet fra rollerrestriksjoner og stor grad av selvtutfoldelse, noe som muliggjør frihet *til å være* og videre frihet *til å bli*. Hva slags ungdom vil disse unge være? De demonstrerer styrke og vågemot. De viser seg frem som ungdommer, jentene tar på rød, rød

leppestift, alle demonstrerer selvstendighet, at de er litt uskikkelige, selv om de ikke bråker og bøffer. De bruker rullestolen ikke bare som fremkomst-middel, men som leketøy, som det å kjøre fort med bil, prøve ut grenser. Ikke ulikt traktorungdommene eller rånerne Ruud beskriver i kapittel 3 i denne boka (Ruud, 2018). Gibsons begrep *affordance* (1979) refererer også til handlinger som muliggjøres av objekter og omgivelser, og viser til mulighetene som ligger i de unges bruk av rullestol og appropriering av kjøpesentret.

Ungdommene drar ikke til kjøpesentrene for å bli kjent med andre ungdommer, de drar til kjøpesentrene for å møte og være sammen med venner, gjennom virksomheter som lek og mestring av rullestol, i lange gågater som innbyr til forflytning på hjul og i fart. Denne leken forstår jeg som forsterkning av vennskap i jevnalderrelasjoner. Å bli sett av hverandre, styrker vennskap og egen identitet, ifølge James:

Friendship is not simply a cognitive relationship of affectivity. It must be affirmed, confirmed and reaffirmed through social action. This explains how the emphasis on «sameness» and conformity ... works to mitigate the significance which any differences might have. It represents one visible demonstration of friendship, for it is through such public performances that children evaluate and acknowledge their friendships with one another: being friends must not only be experienced but seen to be experienced (James, 1993, s. 215).

Leken er både erfart og innstudert. De unge forhandler i forkant av hva som skal skje, og underveis. Leken er i høyeste grad en refleksiv form for sosial relasjonsbygging. De unge utfordrer kjøpesentrene. Når sikkerhetsvaktene, som kaster ut ungdom på skateboard, lar dem være, kan det være fordi de ses som en sårbar minoritet. Dette er de unge selvfølgelig klar over. Deres karnevaleske motstand fremstår som deres strategier for å kunne gjøre noe de har lyst til, men egentlig ikke får lov til. Et karnevalesk perspektiv, hvor de er kongen på haugen, hvor ting snus på hodet, med latteren som kjennetegn. Det er moro! I Bakhtins begrep karnevalesisme er den folkelige latteren viktig fordi den fungerer som en motkraft til det offisielle samfunnet (Bakhtin, 2003), som en frigjørende strategi. I *conceived space*, fylt av orden og konsistens, må brudd og uorden kunne oppstå spontant, i form av festivaler og dramaer, hvor gatene tas i besittelse av det levde livet. Livet i byene må nettopp preges av festen, sier

Lefebvre (2008). *Det levde rom* er hverdagslivets rom, rommet hvor forestillinger utfordres og endres. Dette er de unges rom, det er her de unge planlegger og igangsetter virksomheter.

Sosiomaterielle omgivelser

Ikke bare materielle omgivelser, men også sosiale omgir de unge; folk som ser dem, selv om de ikke henvender seg så ofte til dem. Krange og Strandbu (1996) deler brukere av kjøpesentre i fem grupper. Den første gruppen kaller de *opposisjonell praksis*. Gruppen har en praksisform som bryter med det som forventes fra sentrets side, og denne gruppen består ofte av arbeidsløse, skoleskulkere eller byvankere. De gjør også sentret, hvor det er godt og varmt, til sitt eget sted. Et sted hvor de bråker og bøffer og erter på seg vaktene. Vaktene representerer makta, det dreier seg om å lure vaktene, være i spenningen. Komme seg unna vakter og kamera. Unngå politianmeldelse. Den neste gruppen bruker sentret som møtested, hvor det å treffe andre, er det som gir mening. Den tredje gruppen er *flanører*, disse er også opptatte av det sosiale liv, men deltar ikke selv. Flanøren glemmer seg i folkemengden og betrakter de andre, ser hvordan folk kler seg og oppfører seg, lager historier om hvem de er. «Jeg ser på skoa demses, og tenker litt på hva slags folk det er», forteller Jenny (Krange & Strandbu, 1996, s. 114). De to siste gruppene forholder seg til varene. I den første finner vi *lidenskapelige* forbrukere – finne noe nytt, gjøre et kupp. «Det er deilig å kunne frátse litt i unødvendige ting», sier Berit. Her er handel rekreasjon. I den andre gruppen ser brukerne kjøpesentret som et effektivt sted å handle, de representerer et praktisk orientert forbruk (Krange & Strandbu, 1996). Ser vi sentrenes utvikling, er det de som er opptatte av rekreasjon og handel, som har påvirket utviklingen mest: stadig større utvalg, stadig flere rekreasjonsmuligheter. For mange innebærer dette at en større del av fritiden tilbringes på kjøpesentrene.

Disse gruppene utgjør de unges sosiale omgivelser. De inngår i deres forestillinger om hva et kjøpesenter er, de er viktige som publikum. Det viktigste er å se og bekrefte hverandre, sier James (1983), men det å bli sett av hverandre i påsyn av et publikum, senterbrukere som tasser eller haster forbi, noen fremmede, noen fra nabolag eller skole, er av stor betydning

for virksomhetene deres. Det er i *leken og festen* de unge overskrider, hvor de endrer forestillinger om sentret og seg selv. De *forvandler* kjøpesentret til en scene de kan vise seg fra, se om de blir lagt merke til. Kanskje skjer det endring i de sosiale omgivelsene; kanskje endres senterbrukernes oppfatninger av de funksjonshemmede, ja, også av stedet hvor dette foregår. Helt sikkert er det at de unge bekrefter seg selv, først og fremst som venner og som ungdommer, men også som kompetente rullestolbrukere, og sannsynligvis endrer de seg selv; de blir hakket tøffere, modigere og morsommere.

Avslutning

De unge har sin egen agens. De tar i bruk kjøpesentret og gjør det til sitt eget sted – et handlingsrom for utforskning av egne virksomheter, muliggjort av sentrets materielle utforming. Kanskje litt «i slekt» med byvankerne. De unge rullestolbrukerne tilhører også en marginalisert gruppe, men sinne eller fortvilelse iscenesettes ikke her. De bruker stedet til å trene og ha det moro, samt å bli synlige i offentligheten, vise seg frem som «dette er også oss!» De bekrefter hverandre. De har det moro! Kjøpesentret blir et møtested, og slik sett er de unge også litt «i slekt» med senterbrukerne som er opptatte av det sosiale. Kjøpesentret defineres som et sted for handel og rekreasjon, men de unge tar det i besittelse og omformer det til sitt sted, et sted hvor frihet *til å være* og videre frihet *til å bli* er i fokus. Et sted hvor de kan *tulle litt, trene og ha det moro*. De bruker sentret til dette.

De handicappede børn bliver stærke børn. Selvfølgelig er de sårbare over for en række ting, men de har opbygget en styrke til at overkomme mangt og meget i hverdagen. De går ikke op i småting, men erkender hurtigt realiteterne (Rosell, 2011, s. 1).

De tre fortellingene jeg har hentet frem, viser oss kjøpesentre og hvordan de unge tar sentrene i bruk, hvordan de produserer *lived space*. De unge viser seg frem som mer sofistikerte enn de er i hverdagen, sminke seg, kjører rundt med stor fart eller går opp rulletrappen i rullestol! Hvorfor? Kanskje for å sprengre den smale rammen de er gitt som

funksjonshemmede og rullestolbrukere, vise at de også er vågale og rampete, vise hvor sterke og modige de er, vise hva de kan? Erfaringene de gjør seg, kan påvirke væremåtene deres også på andre arenaer, som hjemme, på skolen, i rehabiliteringen og i fritiden.

The places where we spend our time affect the people we are and can become. Whatever we experience in a place is both a serious environmental issue and a deeply personal one (Hiss, 1996).

Å være vågale og rampete er karakteristikk som ofte beskriver ungdommens væremåte. De unge her vil, slik jeg forstår dem, bli sett som de unge de er, ikke bare som funksjonshemmede, de vil bli anerkjent som dem *de er* og som det *de gjør* (Fraser & Honneth, 2003), som utforskende og mestrende ungdom.

Referanser

- Ariès, P. (1962). *Centuries of Childhood*. London: Jonathan Cape.
- Bakhtin, M.M. (2003). *Latter og dialog – utvalgte skrifter*. Cappelen upopulære skrifter, 44. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Barnekonvensjonen (1989). FNs barnekonvensjon (UNCRC). Hentet 20.6.2017 fra <http://www.barneombudet.no/barnekonvensjonen/>
- Bjerke, H. (2011). «It's the way they do it»: Expressions of Agency in Child – Adult Relations at Home and School. *Children & Society*, 25, 93–103
- Bringa, O.R. (1998). *Veiviser til universell utforming*. Oslo: Kommuneforlaget, Rådet for funksjonshemmede.
- Brusdal, R., & Lavik, R. (1996). Der er det godt å være – Å handle i kjøpesenter er mer enn anskaffe varer. I *Tidsskrift for samfunnsplanlegging, byplan og regional utvikling*, 1–2/96.
- Caprona, Y. de (2003): *Norsk etymologisk ordbok*. Oslo: Kagge Forlag AS.
- Certeau, M. de (1988). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Christensen, P., & Prout, A. (2006). Anthropological and sociological perspectives on the study of children. I S. Greene & D. Hogan, *Researching children's experience*. London: Sage.
- Corsaro, W.A., & Johannesen, B.O. (2007). The Creation of New Cultures in Peer Interaction. I J. Valsiner & A. Rosa, *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology*. Cambridge: University Press.

- CRPD (2008). International Convention on the Rights of Persons with Disabilities, WHO.
- Fraser, N. & Honneth, A. (2003). *Redistribution or Recognition – A Political Philosophical Exchange*. London, New York: Verso.
- Frønes, I. (2010). *Moderne barndom*. Oslo: Cappelen Damm.
- Gibson, J.J. (1979). *The ecological approach to vision perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Gulbrandsen, L.M. (2006). Fra småjenter til ungjenter: heteroseksualitet som normativ utviklingsretning, *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 4, 5–20.
- Gulbrandsen, L.M., Øien, I., & Opsahl, K. (2014). Utforskende framgangsmåter i forskning og profesjonell praksis. I L.M. Gulbrandsen (red.), *Barns deltakelse i hverdagsliv og profesjonell praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gulbrandsen, L.M. (2014) (red). *Barns deltakelse i hverdagsliv og profesjonell praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (1989). *Kultur og hverdagsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hamilton, T.B. (2010). Occupations and Places. I C.H. Christiansen & E.A. Townsend (red.), *Introduction to Occupation – The Art and Science of Living*. New Jersey: Pearson.
- Hegna, K. (2005). «Likestillingsprosjektets» barn. *Endringer i kjønnsforskjeller blant ungdom fra 1992 til 2002*. NOVA Rapport 21/05.
- Hiss, T. (1996). *The experience of place*. New York: Vintage Books.
- Hovind, H. (1987). *Liten og stor. Mødres omsorg og barns utviklingsmuligheter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- James, A. (1993). *Childhood Identities: Self and Social Relationships in the Experience of the Child*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Krange, O., & Strandbu, Å. (1996). *Kjøpesenteret*. Oslo: Pax forlag.
- Kvale, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Lefebvre, H. (2008). *The Production of Space*. Malden, Oxford and Victoria: Blackwell Publishing.
- Leontjev A.N. (2002). *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lillejord, S. (2009). En skole for alle. I T. Nordahl, T. Helland, S. Lillejord og T. Manger, *Livet i skolen. Grunnbok i pedagogikk og elevkunnskap 1*. Bergen: Fagbokforlaget
- Low, S.M., & Lawrence-Zúniga, D. (2003). Locating Culture. I S.M. Low & D. Lawrence-Zúniga (red.), *The Anthropology of space and place. Locating Culture*. Malden, Oxford, Victoria, Berlin: Blackwell Publishing.
- Marshall, T.H. (1950). *Class, citizenship and social development*, New York: Anchor Books.
- Mayall, B. (2002). *Towards a Sociology for Childhood: Thinking from Children's Lives*. Milton Keynes: Open University Press.

- Oswell, D. (2013). *The Agency of Children – From Family to Global Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pløger, J. (1996). Kjøpesenteret som sosial arena. *Tidsskrift for samfunnsplanlegging, byplan og regional utvikling* 1–2/96.
- Qvortrup, J. (2010). Om børns rettigheter i voksensamfundet. I A.T. Kjørholt (red.), *Barn som samfunnsborgere*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Rosell, C. (2011). *Intervju med Christina Rosell*. VIVE – Det Nasjonale Forsknings- og Analysecenter for Velfærds: <https://www.sfi.dk/nyt/nyheder/artikler/behov-for-faellesskab/>. Hentet 6.3.2013.
- Ruud, M. E. (2018). Strategier for stedstilhørighet blant ungdom i byer og tettsteder i endring. I S. Seim & O. Sæter (red.), *Barn og unge. By, sted og sosiomaterialitet*. (s. 39–58). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Rysst, M. (2010). Småjenter, kropp og romantikk i lys av en fryktet «seksualisering» av barndom. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 2, 02–03.
- Sartre, J. P. (2004). [1976]. *Critique of dialectical reason. Volume 1. Theory of Practical Ensembles*. London: Verso (Oversatt til engelsk, Gallimard 1960).
- Seim, S., & Opsahl, K. (2014). Barns deltakelse i fritid. I L.M. Gulbrandsen (red.), *Barns deltakelse i hverdagsliv og profesjonell praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Shields, R. (1989). Social spatialization and the built environment: the West Edmonton Mall. *Environment and Planning D: Society and Space*, 7(2), 147–164.
- Shakespeare, T. (2006). *Disability rights and wrongs*. London: Routledge.
- Simmel, G. (1990). Storbyene og åndslivet. I D. Østerberg (red.), *Handling og samfunn* (s. 87–102). Oslo: Pax Forlag.
- Smidt, S. (2009): *Introducing Vygotsky*. London: Routledge.
- Säfvenbom, R. (2005). *Fritid og aktiviteter i moderne oppvekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sæter, O. (2018). Grafitti som overskridelse av “plasslovene”. I S. Seim & O. Sæter (red.), *Barn og unge. By, sted og sosiomaterialitet*. (s. 95–118). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Vygotsky, Lev S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Wadel, C. (1991). *Feltarbeid i egen kultur*. Flekkefjord: SEEK.
- Wendelborg, C. (2010). *Å vokse opp med funksjonshemming i skole og blant jevnaldrende: en studie av opplæringstilbud og deltakelse blant barn med nedsatt funksjonsevne*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap. Serie: Doktoravhandling ved NTNU, 2010:24
- Østerberg, D. (1990). Det sosiomaterielle handlingsfelt. I T. Deichman-Sørensen & I. Frønes (red.), *Kulturanalyse* (s. 65-80). Oslo: Gyldendal.
- Østerberg, D. (1998). *Arkitektur og sosiologi i Oslo – en sosiomateriell fortolkning*. Oslo: Pax Forlag.

